

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՎՐԱՅ

(Տես Հատ. ԽԱ. էջ 50, 155, 209. ԽԲ. 18, 110, 240):

ԳԼՈՒԽ ԺԶ

Սկիզբն ֆաղորական ազգին, որ և Սարակի-
նոսք, և տիրել ևոգա աշխարհին Պարսից. —
վկայական կատարումն Արիւ իրկրորդի, ար-
քային վրաց. — Ասպատակութիւն խաքսին
խաքոսց 'ի վիրս, և կատարած Շուշանայ՝
դստեր Արիւ իրկրորդի. — Մահ որպէս Արիւ
իրկրորդի, և արշաւանք Ռուշիւսիւս Սարակի-
նոսի 'ի Հայս և 'ի վիրս, և վկայական մահ Սրբ.
բառայ խոտոպանողի:

Բայց ոչ դք կարէ զաղէտս քրիստո-
նէից ընդ գրով արկանել՝ զոր կրեցին
'ի Սարակինոսացն, որք առժամանակ
մի և ֆաղրթակաճք կոչեցան. զոր ասէ
իսկ աստուածային Գիրք, եթէ ֆաղրթ-
թայ լեզուքն արբեսցին յարեմէ անմե-
ղաց, ֆանգի սկիզբն զօրանալոյ ազգին
Քաղրթն եղև, որ էր իշխան սակաւ
իսմայելականաց յըլաճնակաց: Երոյ
աւուրս իշխան ոմն Միլյագետաց Սար-
գիս անուն՝ յախշտակէր զինչս վաճա-
ռականաց իսմայելացւոցն. և ֆաղրթն
ողբանք ճայցեայ զառեալն, և զի ան-
մի արասցէ զայն. և նա ոչ լսէր նմա:
Որոյ սրտառեալ ժողովէ ամբոխ յոյժ
յիւրոցն, և երթեալ առնուն զիրեանցն
և զնոցայն, և ոյժ առեալ զօրացան՝:
Եւ 'ի նոյն աւուր զտան զՄահմէտ՝ Հա-
լածեալ յիւրոցն. որ էր աշակերտեալ
Արիւնոսի ուսման մոնղոլնի և կերին.
Թոսի աղսնդոյն, որ ախաաւորաբար և
մարմնաւորաբար և մարմնաւոր ցան-
կութեամբ դաւանէր գարուծիւնն:
Ճնա յարուցեալ առ իւրեանս և արա-
րեալ զօրագլուխ, կռուեցան ընդ ամե.

նայն երկիր, 'ի ընու մեզացն չափոյ
քրիստոնէից՝ Յունաց և Հայոց, Ասորոց
և Ալուանից և Վրաց. որովք ճոխա-
ցեալ՝ առին և զՊարսից դաւազանն
յիւրեանսն, որով հարկեն իսկ զազգս
ամենայն:

Արդ՝ զլինի երկոտասան ամաց դնա-
լոյ խուլ ամիրային, եկն ճիճնաում,
որդի Մահագիւոյ. և արք երեւիք ընդ-
դէմ՝ զարձան նմա, և ոչ թողին 'ի կլար-
ճէթ. և ոմանք 'ի նոցանէ գնացին յեր-
կիրն Տայոյ, և գտին քար մի, և շինե-
ցին զնա ամրոց, և կոչեցին զնա Կա-
մախ: Իսկ թագաւորն Արիւ խորհե-
ցաւ զնալ առ բռնաւորն, թերեւ գիւ-
րութիւն առնէ քրիստոնէից, քանզի
ընդ հարկաւ իսկ էին նոցա: Եւ իբրև
չոգաւ՝ ել ընդ առաջ նորա և մեծա-
րեաց զնա, և գովեաց զդեղ երեսաց
նորա և զվայելութիւն հասակի նորա,
և որտր նմա խրախուծիւն: Եւ զլինի
սակաւ աւուրց՝ հարկէր զնա դառնալ
'ի դեռնա նոցա. և խոշորագոյնս լուաւ 'ի
նմանէ պատասխանի. և հրամայեաց
բռնաւորն զնեւ յերկաթս: Եւ առաջ մա-
տեաւ ապա իշխան մի ուրացող՝ Գար-
դամբէլ անուն, և ասէ ցճիճնամ, որ և
կոչէրն Ասիմ՝: Յազգէ մեծ թագաւո-
րաց է դա, և տէր գանձուց պատուա-
կանաց, և է ընդ ձեռումբ դորա և գանձ
կայսերն Յունաց: Եւ յորժամ լուաւ
զայս՝ և ուրախ եղև. և կոչեցեալ զնա
յատեան՝ ասէ. Յոյց ինձ զգանձն կայ-
սեր և զնախնեանց քոց, և դարձիր 'ի
կրօնս իմ, և զքոյն քեզ շնորհեցից, և
կալ զիշխանութիւն քո, և արարից

1 Օրինակն Պրոսէի փոխանակ ոյժ առեալ զօ-
րացանի՝ զնէ, և կտորեցին զնոսս իսպառ:

2 Եօրինակին՝ կոչիր նա Սիմ, զոր Պրոսէ ըն.

Թեոֆու կոչիր Նասիմ, այլ ըստ Վախթանգայ
և ըստ ֆոգու ստորև ուղղագիր կոչմանն՝ Ասիմ
լինէլ ստուգի անուն բռնաւորին:

զըեղ սպասալար տմենայն Գարթլայ: Ետ պատասխանի Արչիլ, և ասէ. Յոր ժամ էանց ընդ երկիրս մեր Հերակլ տղայ էի ես. և զգանձն զոր պահեցին՝ կայ 'ի գղեակ բերդին, ուստի դարձաւ խուռ ամիրայն, զոր այժմ ունին Յոյնք, և յիմ՝ ձեռն ոչ է եկեալ զոր խնդրեան. և զհաւատս իմ ոչ փոխեմ՝ ամենայն տիեզերաց, զի տէր Աստուած իմ՝ Գրիստոս է, Որդին Աստուծոյ կենդանոյ: Եւ հայեցեալ 'ի նա բռնաւորն՝ ասէ. Դո՛ւ հարեր զՍարա, կինոսս յԱփխազեթի: Արչիլն ասէ. Ես անդ էի՝ յորժամ եհար զնոսս Աստուած: Ասիմ ասաց. Աստուած եհար զմեզ: Ասէ Սուրբն. Այո՛, Գրիստոս Աստուած՝ յոյն մեր, որ եկն սերկիր փրկել զմեզ, նա օգնեաց յուսացելոց իւրոց: Յայնժամ հրաման ետ բռնաւորն 'ի վերայ պատուական թագաւորին, և ասէ. Որոյ Աստուածն մեռեալ է՝ մեռցի և դա յանուն նորա՝ զոր ընտրեացն: Եւ հանեալ արտաքս՝ գլխատեցին զնա 'ի գոհանալն և 'ի յաղօթելն առ Աստուած. որ և փոխանակեաց զմահկանացու թագաւորութիւնն ընդ անթաւամ արքայութեան երկնաւորի, զվկայիցն առեալ զպսակ՝ կայ առաջի սրբոյ Երրորդութեանն յանորտում ուրախութիւնսն: Եւ եկեալ 'ի գիշերի Գողթրձեցիլքն և Տբեցիլքն և այլ ազատք ընդ նոսա՝ և գողացան զմարմին նորա, և տարեալ թաղեցին 'ի Նուտկարա՝ յիւր շինեալ եկեղեցի: Եւ կին նորա ետ պարգևս բերողաց նշխարացն, և զիւզս և աւանս՝ 'ի հանդարտանա նորա, Եւ զըտաւ՝ պատմութիւնս համառօտ՝ ի ժամանակս չփոթմանն, և եղաւ 'ի գիլքս՝ որ կոչի Գարթլիս Յիսօրէպա, որ

է՝ Պատմութիւն Գարթլայ. և եգիտ ըզսա Զուանբեր, գրեալ մինչև ցվախթանդ թագաւոր, և մինչև ցայսմայր ինքն յաւել Զուանբեր, և զգալոյն՝ յանձնեաց տեսողացն և պատահեցոցն 'ի ժամանակին:

Արգ՝ վկայն Գրիստոսի Արչիլն եթող երկուս որդիս՝ զԶուանբեր և զԻւանէ՝², և դասերը չորը, որոց անուանքն՝ Գորանդուխտ, Մարիամ, Միհրանդուխտ և Շուշան: Զայս Շուշանայ լուաւ արքայն խաղրաց՝ եթէ գեղեցիկ է, առաքեաց խնդրեաց իւր 'ի կնութիւն. և խոստանայր թափել զերկիրն նորա 'ի ձեռացն Գաղթաց: Եւ ոչ կամեցան տալ զգառն՝ զազանին՝ մայրն և եղբարքն: Եւ զինի երկոյ ամաց արձակեաց խաղրանն զԻւանէն սպասալարն իւր ծանր զօրու՝ ընդ ճանապարհն Լեկեթոյ. որ և եկն և անցաւ 'ի Կախէթ, և պատեաց զբերդն՝ ուր կայր Զուանբեր և Շուշան: Եւ զկնի սակաւուց հառ և զՏփխիս և զամենայն երկիրն Գարթլայ, և զնայ՝³: Եւ սուրբն Շուշան ասէ ցեղապրն. Մեռայց կուսութեամբ մարմնոյս և հաւատոյս, և մի գաղանաւ կուր եղէց: Եւ հանեալ զմատանին՝ 'ի բաց էառ զսկն պատուական. և կայր 'ի ներքոյ նորա դեղ մահու. ընկէց ըզնա՝ 'ի բերան իւր, և մեռաւ անարատ առաջի Տեառն՝⁴. և թաղեաց զնա եղբայրն իւր, Եւ իբրեւ դարձաւ Բուլան առ խաբանն և պատմեաց վասն կուսին, բարկացաւ յոյժ՝ զի ոչ պահեաց զնա զգուշութեամբ, և ոչ տարաւ գոնեալ զգի նորա առ նա. և ազոյց խառան 'ի պատանիոցն, և երկուց հեծելոց հրամայեաց առ միմեանս ձգել, մինչև հատաւ գլուխն չար, ապականիչն սուրբ եկեղեցւոյ: Եւ զինի եթին ամի արձա-

¹ Պրոսէ զգտան ընտրէ ընթեռնուլ գրեցաւ, անհամաձայն և ընդ Վախթանգայ:

² Գառաններորդ հինգերորդ արքայութիւն, խոսրովունիք, կայցին յշխանութեանն ամս 69, 'ի 718-787:

³ Այս վերջին նախադասութիւն պակասի 'ի թարգմանութեանն Պրոսէի:

⁴ Եթէ ոչ առանձինն իմն և գաղանի աղբէջութիւն համարիցիմք լեալ 'ի Տեառնէ առ

Շուշան՝ վասն զեղաւութեանն, յորմէ և մահուանձինն, կարծեմ գոհաւորին լիցի արգարացուցանել զայն՝ ըստ քրիստոնէական ուղղութեանց. վասն որոյ և զՇուշանս զայս, զոր սըբբուհի կոչմամբ պատուէ մատենագիրն, կարգէ լի իցէ անշուշտ 'ի շարս կարի յոժ սակաւուցն այնոցիկ 'ի սրբոց, որոց նմանօրինակ եղան կատարած կենաց:

կեցաւ Զուանբեր պարզեզը, և եկն յերկիր իւր, և եգիտ զՍարակինոսն 'ի Տփխիս և 'ի բազում տեղիս բանակ հարեալ, և ինքն հնազանդեալ՝ հարկեցաւ նոցա, առեալ կին՝ զԴուստր Աւարներեսնի Բագրատունւոյ, որ կոչէր Լատորի:

Զկնի ժամանակաց եկն Խոսրովիս, որ ոստիկան էր Հայոց, և շինեաց ըզ-Տփխիս՝ զաւերեայն խազրաց, իսկ Լէոն ունի՝ որդի դստեր թագաւորին խազրաց, թագ եղեալ՝ ունէր զՍփխազէթ և զեգրիս, մինչև ցլիկս: Եւ մնան որդիքն Արշին՝ իւսնէ և Զուանբեր, և կալաւ զտեղի նորա Կիւրապաղաւն Աշոտ¹, և մեծարեաց զնա կայսրն, զի տկարացան Հազարացիքն, իսկ զկնի մահուանն Լևոնի՝ կալաւ զտեղի նորա Թէոդոս որդի նորա: Զկնի աւուրց եկն խալիլ ամիրայն, և սպան զԱշոտ, և ինքն սպանաւ 'ի Զաւախեթի: Զկնի երկերիւր ինն և տասն ամաց՝ առաջին Մահմետի, եկն Բուղայն, և վշտայոց զերկիրն Հայոց, և հասեալ 'ի Տփխիս՝ սպան զՍահակ ամիրայն², զի ոչ հրնազանդէր նմա, և երթեալ 'ի Մթինէթ՝ էառ 'ի նոցանէ պատանդս երկըհարկուր, և կամեցաւ մտանել յՈսթիթ, և կալաւ զնա ձիւն սոստիկ, և կորեան բազումք: Բայց ոչ ինչ զրէին զմիսան 'ի բազմութենէն՝ որ մնացեալն լինէր՝ իբրեւ հարկուր և քսան հազարաց, Դարձաւ 'ի Բաղտատ՝³ ձմրեւ անդ, և 'ի գալ գարնայնոյն՝ եկն 'ի Դարբանդ, և բացեալ զԻսուռն՝ եհան անտի երեք հարկուր տուն, և բնակեցոյց 'ի Շամբոր՝

խազրեցիս, և եհան 'ի Դարբաղոյ հարկուր Օսս, և բնակեցոյց 'ի Դմանիս:

Յայնմ ժամանակի Գիորգի թագաւորն Սփխազաց և Դեմետրէ փեսայ⁴ Լեւոնի՝ ելին և կալան զՔարթլ, էառ և Լիպարիտ զթոռնոյ, և շինեաց զԿոտէկարս, և ժառանգեցոյց զԴարիթ⁵ որդի Բաղրատայ, 'ի ժամանակս Սմբատայ՝ Հայոց արքայի տիեզերակալի⁶, որ մարտ եղեալ ընդ Կոստանդեայ՝ թագաւորին Սփխազաց՝ էառ զՔարթլ և զՈւփլիսցիւն, և դարձեալ հաշտեալ խնամիք եղեն, և դարձոյց անգրէն Բաւուրսն յայնոսիկ եկն Բուլկասիմ՝ զօրապետն Սարակինոսաց՝ 'ի Հայս, և ապա 'ի Տփխիս, և անդի յՈւլարմոյ բերդի, և էառ զնա: Եւ Կոյրիկէ քորեպնսկոպոսն եկն առ նա, և սիրեցաւ 'ի նմանէ, և դարձաւ անդէն 'ի Դուին: Եւ Սմբատ արքայն Հայոց խոյս ետ 'ի նմանէ, և եկն չրջէր 'ի Լեւինս Սփխազեթայ, իսկ բռնաւորն սպասէր նմա, քանզի պերճացեալ էր յաղթութեամբն վրաց, քանզի առեալ էր զամենայն Քարթլ, և յուլմ բերդս, զթմբ և ըզ-Խուլիւ, յորում նսպան զգեղեցիկ և զբալ մանուկն Գորուն՝ վասն Քրիստոսի, զի ոչ ուրացաւ զնա, զորոյ վկայութիւնն գրեաց սուրբ հայրն մեր Ստեփանոս վկայեաց և սուրբ թագաւորն Սմբատ՝ 'ի նոյն բռնաւորէն, 'ի Դուին քաղաքի: Բոլոր տարի մի չարչարեալ, և ապա խեղդամահ սպանին և կախեցին զվկայտէ, զի մահակից և խաչակից լիցի Քրիստոսի:

Շարունակելի:

1 Քառասներորդ վեցերորդ իշխան, կիւրապաղատ բաղրատունի, եկաց 'ի վարդութեանն ամս 39, 'ի 787-826:

2 Սահակ այս՝ որդի Իսմայելի կոչեցեալ 'ի Վտիթանդայ՝ կոչեալ էր ամիրայ Տփղեաց ըզ-կնի Ալիի՝ որդւոյ Եւսեբայ՝ կարգելոյ 'ի Խալիլ ամիրայէ, որ յերորդութւմ անդ նուագի արշաւանացն՝ յառուրս Սահակայ ամիրայի՝ սպանաւ 'ի Զաւախեթ: Մահմետ որդի նորին 'ի գալ իւրում 'ի Վերս՝ միաբանեցաւ ընդ Բաղրատայ՝ որդւոյ Աշոտայ կիւրապաղատի, որ և ընկալաւ 'ի Մահմետայ զիշխանութիւն վրաց աշխարհին, և եկաց քառասներորդ եւթնէրորդ 'ի կարգի իշ-

խողացն, կիւրապաղատ կոչմամբ, և տեւաց 'ի վարդութեանն զամս 50, 'ի 826-876:

3 Վախթանգ և Ասողիկ փոխանակ Բաղրատայ՝ ունին Բաղրատ, որ է Պարտաւ:

4 Դեմետրէ ոչ էր փեսայ, այլ որդի Լեւոնի Երկրորդի արքային Սփխազաց և եղբայր Գիորգեայ և Թէոդոսի:

5 Քառասներորդ ութերորդ արքայ, բաղրատունի, իշխեաց որմ, 'ի 876-881: Յետ սորա իշխեաց որդի իւր Արշնատ, քառասներորդ իններորդ արքայ, զամս 42, 'ի 881-923:

6 Պատմիւս չփոխէ աստանոյ զՆաստովանոյն Սմբատ ընդ Տիեզերակալին: